

УДК 811.161.2'28:398

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.663>

МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ДОТРИМАННЯ ЗВИЧАЇВ ТА ОБРЯДІВ

Наталія КОВАЛЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7810-1982>

докторка філологічних наук,
професорка кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
вул. І. Огієнка, 61, 32302, м. Кам'янець-Подільський, Україна,
e-mail: ndm.kovalenko@gmail.com

В основі розуміння важливості дотримання поколіннями обрядових дій, елементів звичаїв, традицій є давні переконання та знання етносу про закони земного життя, прагнення щастя, захисту Всесвіту і Бога.

Фразеологічні одиниці здатні закодовано відобразити національну свідомість, характер, матеріальну та духовну культуру.

Актуальність розвідки зумовлена необхідністю етнолінгвістичних досліджень різновидів відображення етнокультури нації засобами мовних одиниць.

Мета дослідження — визначити, як форма вираження фразеологізмів української мови відображає ставлення етносу до дотримання звичаїв, традицій, моральних норм, правил поведінки.

Об'єктом обрано сталі народні вирази, що відображають архетипне уявлення про поняття «за звичаєм, традицією» з увагою до супровідних слів та компонентів.

Предмет дослідження — семантичні й емотивні можливості фразеологізмів, риси уснорозмовності й територіальності, особливості поєднання їхніх компонентів у творенні образності та ін.

Ключові слова: говір, лексема, діалектизм, фразеологічна одиниця, звичай, традиція, обряд.

Nataliia KOVALENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7810-1982>

Doctor of Philology,

Professor of the Department of Ukrainian Language,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University,
61, I. Ohienka Str., 32302, Kamianets-Podilskyi, Ukraine,
e-mail: ndm.kovalenko@gmail.com

LINGUISTIC IMPLEMENTATION OF ARCHETYPAL IDEAS ABOUT OBSERVANCE OF CUSTOMS AND RITUALS

Modern ideas about the importance of observing customs and traditions are based on archetypal ones, which were developed on the basis of collective experience and are linked to a person's perception and understanding of the laws of surrounding world.

The relevance of the suggested study is due to the need for ethnolinguistic research into the varieties of reflection of the nation's ethnic culture by means of linguistic units.

The purpose of the article is to determine how the form of Ukrainian language phraseology expression reflects the attitude of an ethnic group to observance of customs, traditions, moral norms and rules of conduct. *The object of the study* is fixed folk expressions that reflect the archetypal idea of the concept of «by custom, tradition» with attention to accompanying words and components. The material was based on published texts of coherent dialect speech from different territories of Ukraine, as well as the author's recordings from the territory of Podillia and adjacent dialects.

Phraseological units with a distinct anthropological character are capable of reflecting ethnic consciousness, mentality, national character, material and spiritual culture. This versatility is related to the complex nature of fixed expressions: conceptual and thematic unlimitedness, changeability, variability, spatiality, etc.

Phraseological units in narrative texts about the past and the present is a linguistic means of communication, and also emphasise the importance of preserving traditions and moral values in all spheres of human life, and of observing the norms of behavior.

The repertoire of nominations to denote concepts of folk traditions, customs, norms of behaviour, morality and their evaluative characteristics in dialect speech is wider than in the literary language. This is confirmed by synonymous and antonymic series of lexemes and phraseological units with evaluation and commentary, which often reflect multi-temporal layers, and their core is formed by stylistically neutral nominals (or components) such as *custom, law, order, fashion*, etc.

The above facts demonstrate the undoubted prospects of the topic under development.

Keywords: dialect, dialectism, lexeme, phraseological unit, custom, tradition, rite, culture.

Вступ. *Актуальність* розвідки зумовлена необхідністю етнолінгвістичних досліджень різновидів відображення етнокультури нації засобами мовних одиниць. Досліджено, що в основі сучасних уявлень про дотримання традицій є архетипні, що витворювалися на основі колективного досвіду і пов'язані зі сприйманням людини довколишнього світу, розумінням свого місця в ньому і законів Всесвіту загалом.

Загальновідомо, що в основі сприймання, розуміння та виконання обрядових дійств та їхніх елементів, звичаїв є глибокі та дуже давні переконання та вірування, прагнення щасливого життя. Фразеологізми, що мають виразний антропологічний характер, здатні відображати етнічну свідомість, менталітет, національний характер, матеріальну та духовну культуру. Ця багатоплановість пов'язана зі складною природою сталих виразів: поняттєвою і тематичною необмеженістю, змінністю, варіативністю, просторовістю та ін. Фразеологізми «є носіями не тільки предметно-логічного значення, в їх формі відображені, “сфотографовані” характерні риси етнокультурного обличчя даного народу» [1, с. 3].

Дослідники різних напрямів послуговуються матеріалами фразеології як цінним та інформативним джерелом для вивчення не тільки етимології та символіки номінацій, а й загалом етнокультури, фольклору, етнології та ін. Фіксація та опис фразеологізмів завжди будуть актуальними завданнями з огляду на мовні та позамовні чинники розвитку мови. Саме увагу до семантики мовних одиниць взагалі й до культурно-національного значення фразеологічних одиниць зокрема започатковано й продовжено в дослідженнях українських учених В. Гнатюка, Я. Головацького, Б. Грінченка, В. Шухевича та ін. У кінці ХХ ст. — на початку ХХІ ст. етнокультурний та етнолінгвістичний потенціал фразеологізмів вивчали Н. Бабич, В. Білоноженко, Н. Венжинович, М. Демський, А. Івченко, А. Коваль, М. Коломієць, З. Мацюк, Л. Скрипник, А. Сагаровський, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Мета нашої розвідки — визначити, як форма вираження фразеологізмів української мови відображає ставлення етносу до дотримання звичаїв, традицій, моральних норм, правил поведінки. *Об'єктом дослідження* обрано сталі народні вирази, що відображають архетипне уявлення про поняття «за зви-

чаем, традицією» з увагою до супровідних слів та компонентів.

Матеріалом вивчення стали опубліковані тексти зв'язного діалектного мовлення з різних територій України, а також записи авторки з території подільських і суміжних говірок.

Метод суцільної вибірки мовних фактів уможливив залучення лексикографічних матеріалів і даних текстів-спогадів від носіїв говірок — достовірний і цінний матеріал для вияву народних образних вторинних номінацій, видів їх трансформацій, семантичних і структурних варіантів, діалектних рис. (Зазначимо, що в статті збережено графічні знаки транскрипції аналізованих видань).

Основна частина. В основі сучасних етнолінгвістичних досліджень лексичних і фразеологічних одиниць є звернення до чинників різних сфер життя, зокрема до тих, що тісно пов'язані з культурою етносу, його обрядами, звичаями, мораллю, нормами поведінки та ін. Контекст, як зауважує В. Кононенко, «розмовна й діалектна стихія виявляють можливості переосмислення, образного слововживання, а воно, своєю чергою, розкриває національно зумовлений потенціал слів, словесних сполук, тексту...» [2, с. 12].

Упродовж двох десятиліть ХХІ ст. успішно реалізується практика запису та видання великих текстів зв'язного діалектного мовлення або окремими збірками, або як ілюстративного матеріалу до словникових статей, що презентують окремий говір чи говірку, автентичність яких підтверджено аудіозаписами. На сьогодні опубліковано збірки текстів сучасних говірок південно-західного наріччя (Н. Глібчук), західнополіських говірок (Л. Аркушин), середньополіських (П. Гриценко, Н. Прилипко, О. Малахівська, Л. Москаленко, Л. Анісімова, Ю. Біношия, С. Гриценко, Л. Дика, М. Поістогова, Л. Рябець), закарпатських (О. Миголінець, О. Пискач), буковинських (Н. Руснак та ін.), південноволинських (Н. Коваленко, Б. Коваленко), подільських (Г. Березовська, І. Гороф'янюк, Н. Коваленко, Т. Тищенко), середньонадніпрянських (Г. Мартинова, Т. Щербина, А. Таран), східнословобжанських (К. Глуховцева, В. Леснова), наддунайських (М. Делюсто) та ін. Розлогі тексти подано як ілюстрації до словникових статей в унікальному виданні «Словник села Тюдів» М. Голянич [3].

П. Гриценко зауважує, що цінність діалектних текстів визначають можливість виявлення на їх підставі «взаємодії в комунікації мовних і позамовних (невербальних) засобів передавання змістів, модальностей, конотацій, ... характері текстотворення діалектної особистості з її індивідуальними лінгвальними, часовими, освітніми, соціокультурними особливостями» [4, с. 103].

Звичай, за тлумаченням академічного словника української мови, — загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу і т. ін.; уклад суспільного життя нації, народу; культура, побут; у переносному значенні — правила достойної поведінки, прийняті в певному середовищі [5, т. III, с. 476]. У текстах діалектного зв'язного мовлення цілком очікувано знаходимо вживання таких лексем, як *звичай*, *закон*, *порядок*, та фразеологізмів із такими компонентами на позначення ціннісних орієнтацій, традиційних, давніх та усталених норм життя етносу в усіх його виявах.

Почасти в текстах-розповідях про традиційні народні обряди (родинні та календарні) йдеться про обов'язкове дотримання усіх елементів та етапів дійств, трапляються вирази *за звичаєм*, *такий звичай*, наприклад: у наддністрянських говірках — *а молода ў той час це гет скидає з голови / ну а по тому ўже третин раз / теї с'ї де майє д'їти / такий звичай* (с. Житномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.); у говірках Чорнобильської зони — *Та к'ї закон буў / шо кажут хвалтайє йак мертвого з лави шоб не лежало воно* [6, с. 248]; у гуцульських — *ну таї склікаў ч'олов'їк толоку / л'уде ф'їно зйшлисе / зробили / шо мали зробити / ну таї ік с'к'ін'ч'єли роботу / треба л'удї і прийміти / вид':єч'їти йкос / так се роби / такі і звич'а і* [3, с. 335].

Окрім того, інформатори наголошують на важливості дотримання й тяглості давніх традицій, норм життя та моралі, наприклад: у наддністрянських говірках — *захорон'ували ц'ї звичайї / передавали с покол'їн'є ў покол'їн'є // і п'єўно йа вам скажу / воно шос' ў т'їм було* (с. Житномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.); у гуцульських — *Даўного звич'айу ў Т'удев'ї л'уде тримайу:є / але ў горах / маї дал'ї гор'ї / того б'їрше зад'єрж'їlose / б'їрше / йїк у нас* [3, с. 501].

З іншого боку, можуть зауважувати на змінах, небажання дотримуватися звичаїв тепер, наприклад, у наддунайських говірках — *а то д'ї на Паску вже Паску дожидали / розговл'алис'а / то д'ї строого було не^и так йак счас то д'ї дуже було строого* [7, с. 48]; *обр'ад ве^ис'їла те^ипер не^и так робиц'а йак ран'їше* [7, с. 71].

На території Західного Поділля, за експедиційними записами, вживають лексему *закон* у значенні «звичай, традиція», наприклад: *а друшка плєла молодому / о // плєли в'їнок і пришоў староста скупоў'увати в'їнок / ў нас такий буў закон / і дуже^и т'ребує багато гроше^и за в'їнок / шоби скупити сеї в'їнок* (с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.).

Визначено, за даними текстів діалектного мовлення, що синонімічними до лексеми *звичай* у говірках є *порядок*, *дисципліна*, наприклад, у західноподільських говірках — *староста ставаў ў с'їнах і в'їдбираў приноси / казали шо їдут с приносами // буў по р'єдок шоби молода сид'їла і коло молодой друшка з йїдного боку* (с. Стрільківці Борщівського р-ну Тернопільської обл.). Зауважимо, що в переносному значенні ці номени вживають на позначення правил достойної поведінки, прийнятих у певному середовищі, наприклад: *і самиї аўториєтетниї хлопака / бо в'їн вид'їў св'їт / в'їн з'їнає по ридок / з'їнає диєсципл'їну / ну і здорвої салмо собою* (с. Трибухівці Бучацького р-ну Тернопільської обл.). У словнику гуцульської говірки с. Тюдів зафіксовано *знати звич'яї, повуж'їні, повуж'їні, єк се поводити* зі «значенням засвоїти правила поведінки, співжиття, шанувати батьків, традиції; уміти вести себе відповідно до різних життєвих ситуацій», наприклад: *Нав'їт' ік знати / йєк треба се поводити / нимá гер'єн'т'її / шо дитїна так зроби / то мус ур'ас уч'єти / наказувати; Треба знати повож'їн'ї / ц'єму ни наўч'єїс:є за ден' / р'одич'ї змáлку м'у с'ут приўч'єти дитїну до пор'єтку / йєк вестїсе мижї л'уд'мї* [3, с. 620]. Відповідно для характеристики людини, яка дотримується заведених правил, певних норм, вживають фразеологізми *б'їти такуго звич'яю* (*пор'єтку*), *мбти такий звич'яї* (*пор'єдок*), наприклад: *Д'їт Іван буў такоого звич'айу / шо вин н'їколи ни с'єде йїсти / ікшó ни вїказаў Оч'їнаш / йа ц:є каў / бо молод'ї забуваўут за т:о / йєк би ўно мáло се*

бути; *Нага́дуу соб'і / шо м'ї тес'т' буў тако́го пор'ётку / шо вин н'іч'о ни о́зме ў рот / до́ки ни об'їде худóбу; А мойа́ нён'а бу́ ла тако́го звич'а́йу / шо ни с'їда́ла шїти ци пр'єсти / ікішо ў хат'і хот' ікі іс беспор'єдок* [3, с. 113].

На дотримання звичаїв, їх непорушність, важливість збереження вказують прислівники з таким образним значенням, наприклад: у наддністрянських говірках — **обоу́йасково** *веси́с'їл'а робили восе́ни* / або *йак казали на мїасниці'ї // старалис'є / шоб до сесї́ ўже буў добрий кабанчик ўгодований* (с. Житномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.); у північноволинських — *ўбирайут молоду ў вел'ін ўже / ў плат'а / обично за моїейі пам'ат'ї то б'їл'ї плат'а ўс'оремїа* (с. Волиця Красилівського р-ну Хмельницької обл.).

Інформанти розуміють і розрізняють особливості звичаїв та обрядів своєї території та можуть наголошувати на цьому в момент спілкування через так звані конструкції-покликання. На матеріалі зафіксованої бази даних знаходимо чимало варіантів таких покликань (*на наш звичай, по-нашому звичаю* та ін.): *ну борщ / так йак на наш звичай / ми переїважно колїс' ваїрили кваше́ниї* (с. Золотий Потік Бучацького р-ну Тернопільської обл.). Часто трапляється і вказівка на давність деяких звичаїв чи обрядодій (*давно, давні, колїсь*), наприклад: у південноволинських говірках — *на дно труїни / воно з поїрадк'їу ўже даўн'їх / так і робїц'а / стел'ат' л'їдин'ї на сп'їт стару одєжу / колїшин'у / чи де ходїц' / чи таку пристар'їлу / шоб пок'їн'їк / йакїї іде туди / на тої св'їт в'їн іде ў нов'її одєж'ї* (с. Чепелівка Красилівського р-ну Хмельницької обл.); *молода ўбиралас'а ў в'їночок / ў л'єнти і брала до себеї старїшу дїрушку / счїтали так колїс'* (с. Волиця Красилівського р-ну Хмельницької обл.); *гуцульських — а ўднá жїнка сказáла / шо так / гентáм фарбували писанкї і ў зелєне / такї писанку / ў зелен'ї / тепєрки р'їтко ўздрїш / áле то такої даўнїї наш звич'á і так писáти / ўна / мóже / ш'ї даўн'їш'а / йїк тот'ї / шо роскáзуїу / хто тотó гóден знáти?* [3, с. 53].

Розуміння законів світу, швидкоплинності та змінності життя, важливого значення реальних дій і ритуалів у прагненні бути щасливими, наслідування поведінки предків є дуже складним, багатовимірним та

часто закодованим, тому у структурі фразеологізмів спостерігаємо розвиток полісемії та антонїмії.

Багатство і різноманїтність фразеологізмів, мовленнєва майстерність носіїв говірок уможливили паралельне вживання антонїмічних за формальним вираженням, але семантично однакових мовних кодів на позначення дотримання звичаїв, традицій або моральних догм, настанов, наприклад: *пришлo /в:єчора заїнали коїрову йак /маїе /бути // зїначит'їє /в'їд ми* [8, с. 107]; *їчехи хаз' айу/вали так йак /маїе /бути // н'їх/то йїх не'зачїпаў // ну / хаз' айї /добрї бу/ли /о* [8, с. 523]; *в /цєркв'ї в'їн служ'їу все йак /маїе /бути* [8, с. 535] — **йак не може бути** «так, як потрібно» [9, с. 181]; *Був кУпол, всьо як ни м'áє б Ути. А сп'єрїду бул'о при... стр'ойка диїрив'я на, áле т'оже бул'а дУже хорош'є обор'удована, то так, як і н'áшїї ц'єрквї. КрУчлий кУпол с хрїст'о м, всьо як ни м'áє б Ути* [8, с. 367]; *зн'ау ўсе / йак нечї /маїе /бути /сала н'їколи нечї одбєїрайє /бо то ўже в'їн заботєц'ї а цїм* (с. Поляхова Теофіпольського р-ну Хмельницької обл.).

Фразеологізми сформувалися і продовжують творитися та трансформуватися, віддзеркалюючи вірування людей, їхнє розуміння сакрального світу разом із національною маркованїстю.

Загальновідомо, що лексема *Бог* у складі фразеологічних одиниць є образною основою, пов'язаною з релїгїною та духовною культурою українців, розумінням законів та будови світу реального та нереального. У таких фразеологізмах «закріплені історико-етнографїчні та морально-естетичні зв'язки людини з навколишнім світом, зі всесвітом, точніше, конкретний характер цих взаємозв'язків, ставлення людини до Святого письма — співвіднесення з ним свого життя» [10, с. 29].

Дотримання норм християнської моралї, релїгїїних правил та законів вербалїзуєтьє через фразеологізми з *Богом жити, як Бог приказав* та ін., наприклад: у волинських говірках Полїсся — *їа не'зїнайу /їа /того нечї робл'їу /їа з'Богом ж'їв'їу* [8, с. 115]; *закарпатських — усє трєба робити з думкоў про Бóга // йак кáжут стар'ї л'їди / уд Буга ни до поруга* [11, с. 91].

Мовленнєва майстерність інформанта виявляється і в доборі кількох фразеологізмів (два і більше) до пропонованої інформації або повторї одного, наприклад, у західнопоїльських говірках — *мама*

ста|ралас'а / шоб|би ўс'і д'іти були ў|бран'і ў но|вому // ўс'о |шила нам зо|статного / готу|вала ўс'о // ўби|рала так **йак** |ма|є |бути / **йак Бог** |прика|заў / бо то ўс'і йшли до |церкви; |рано ў ста|йу / ў|мила|с'є / |причи|салас'а **йак Бог** |прика|заў / а то|ди ўже їду до |худоби; та|ї ўже **йак** ми |при|ходили с |паски / **йак** ўже по|с'в'а|тили ў |церкві / **йак Бог** |прика|заў // |при|ходили до|дому (с. Завалля Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.).

Спостережено, що такі фразеологізми вживаються і в розповідях про церковні ритуали чи обряди, і про звичаї господарювання: ну ў |к'інц'і |рад'ат' в'і|д:а|ниці|ам чи же|ни|хам з|робити так / **йак Бог** на|у|чи|у; |поро|били |паро|ве / н'і |п'їє|ца ў |хат'і не|ма / н'і |сто|ла / та|кого **йак Бог** |прика|заў / шоб |с'істи |з'істи (с. Гаврилівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.).

Особливістю українського менталітету є критичне ставлення людини до своїх і чужих вчинків та дій, негативних проявів у поведінці, з іншого боку — настанови та повчання дотримуватися народних і церковних звичаїв, традицій, знати табу, перестороги тощо. У текстах-розповідях по-особливому вияскравляються соціокультурні особливості дотримання усталених правил, наприклад, у наддністрянських говірок: вон |борше **йак** ви|нос'є |по|к'ї|ника / н'і|х|то з |бли|скої |ро|дини **не** |ма|є |пра|ва то ви|носити (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.).

На позначення заборони щось робити (у певний час, у конкретному місці, за певних обставин тощо) зі значенням «не можна» вживають вирази *Боже борони, не дай Бог (Боже)* та ін. для застереження не порушувати загальноприйнятих правил поведінки, традицій, заборон, наприклад: у північноволинських говірок — *цим* |с'і|м'ї|ам / де |ж'ї|нка ў по|у|ложен'і / то|у ўс'і хо|у|дили до|у |церкви / мо|лили|с'а |бо|гу і ў с'вато **не** |мож|шна / **Боже** бо|ро|у|ни / шоб^п ко|у|му шос' ро|у|бити / н'і |р'і|зати н'і|чого / бо|у |ка|же / шо|у то|у дитин'і |ру|ку в'і|др'ї|же / чи дитин'і |ше там шо з|роби|ца дитин'і (с. Чепелівка Красилівського р-ну Хмельницької обл.); буковинських — то **ни дай Бох** смі|т'а |ві|кіну|ти на до|ро|гу // |при|ї|дут до |хати і та|ких |бу|к'ї| да|дут / а смі|т'а то й|зи|ком |ли|зати |бу|диш

[12, с. 279]; ка|зали / шо та |ж'ї|нка й|а|ка ўже ва|ї|тна / то й|ї|ї не| треба н'і |пра|сти / н'і |ши|ти а|би **бо|рон'** |Боже| дитин'і не| за|ї|є|зати до|л'у // чо|с' так ко|лис' го|во|рили // а ў не|д'і|л'у **бо|рон'** |Боже| було й|ї|ї |бра|ти |го|лку ў |ру|ки а|бо |ве|рє|тєно // ка|зали / шо **йак**шо к|ру|тиш |ве|рє|тєном / то дитин'і с'і св'іт |бу|де |ве|с' |час |кру|тити // а **йак** бе|рєш |ї|г|лу ў |ру|ки / то до|л'у |при|ї|їєш (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.).

У текстах говірок Східної Слобожанщини та Південної Київщини на позначення заборони зафіксовано вирази *Боже опасі, Боже збав, Боже сохрани: та* |Боже / то|д'і |бу|ло **Боже** з|ба|у // н'і д'і|те|ї |хре|с|тит' н'і|л'з'а |бу|ло / н'і |о|дє ж |по|ко|їник і|ў |пє|ч'а|тат' н'і|л'з'а |бу|ло / |Боже| у|па|с'і [13, с. 34]; *то|д'і* |Боже| з|ба|у / *то|д'і* |Боже| з|ба|у шоб на к|ладб'іш' і дитина о|й|а|вила|с'а / |Боже| у|па|си / це |стро|г'єйше |бу|ло [13, с. 34]; *бу|ло* **йак** |п'і|димо у |лі|с' / а то|д'і ж |т'і|ки |лі|сок не|ве|ч'і|ч'і|к'ї |бу|у / |т'і|ки ка|зали ду|боч'ки **Боже** со|хр|ан'і |ру|бати / |т'і|ки |ру|бали ч'орно|сли|у [13, с. 74]; *во|ни н'і|де* ни |пу|с|кали / н'і на |лу|ци|у / **Боже** з|бав / дитина год |чо|тири / |п'ї|ат' / во|на ни |ма|є |пра|ва |с'і|сти с'і|н'і|дат' / шоб во|на |ю|тче /на|шу / ни по|мо|ли|лас' / **Боже** з|бав / во|на до|ж|на |ю|тче на|шу по|мо|ли|ц'а [14, с. 221].

У записах про колишнє господарювання, догляд за худобою на території Буковини зафіксовано розповідь із елементами застережень (чого не можна робити) з використанням сталого виразу *най Бог бороне*, наприклад: **най Бог бороне** шоб |бу|ла |плі|сн'ї|ўка // |ху|добі |плі|сн'ї|ўка ни / ни н'і ў |ї|а|кому |разі // бо то во|на |ді|ста|їє та|ку |сла|бі|т' / зоб та|кий // і те |в|же на |не|го |лі|ку |ни|ма [12, с. 23].

Із контекстів розповідей-спогадів про традиції весільного обряду визначаємо низку синонімічних виразів, у семантиці яких відбито ідею архаїчності й тягlosti народних звичаїв та обрядів (їхніх елементів, етапів, дійств та ін.), наприклад: у північноволинських говірок — *молода* ўби|ралас'а ў в'і|ночок / ў |л'є|нти і |брала до |се|бе| старшу |д|ру|шку / **счи|тали** так |ко|лис' (с. Волиця Красилівського р-ну Хмельницької обл.); наддністрянських — ну те|ї в'і|с'і|л'є |йшло |сво|ї|о|у **че|р|го|у** (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.);

ну та і *само собою* мама молодого і мама молодой мус'или їх благословити на шлюб (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.).

Лексема *мода* вживається в говірковому мовленні зі значенням «звичай, традиція»; зауважимо, що в словнику гуцульської говірки с. Тюдів зафіксовано ще одне значення — «звичка» з такою ілюстрацією: *Малі і уз'є' соб'і за м'оду баритисе ўноч'є; Шо це за така дурна мода їти дв'од'і ўноч'є? / Вас'у / а може / то їкас з Буковини їг'о вич'ікуїї тамеч'ки? / бо ч'о би вин такі ї виїштрамуванїї їшоў?* [3, с. 952]. Як компонент у складі фразеологічних одиниць *мода* виступає символом давнього звичаю, обрядодійства, стійкості моральних і вольових якостей: *Н'і / була мода така / шо заси'пали' песком / навоз'іл'і ту'да / ну / з'єм'у / в'єрн'єї / заси'пали' гор'їшча / от / н'їх'то / не / це не було модн'і / даже там / шо бл'їної / в'їб'їт' так їак точка там чи' шо не було* [6, с. 147]; *жни'є'ва за канч'уїуц'а / с'п'ївайут' п'їс'н'ї // ну це тут неїма модн'ї // оце їа жи'є'ла ў / В'їни'є'ї // оце ми їак за канч'уї'є'ч'м жи'є'ва / ми п'є'ч'єм коро'ваї // коро'ваї оце пре'дсе'дат'є'л'ові / тому / бри'є'г'д'їров'ї / ўїажем в'їн'ки // ўстр'їч'аїє'м'с'а / оце ж їдем с'п'ївайє'ч'м* [15, с. 124]. Носій наддунайських говірок висловлює свою думку про нові звичаї, вживаючи вираз *дурна мода*: *їначе стидно неї дат' пол'дарка / їак там // теїпер / теїпер дур'на мода // п'їшло шо їехше на молод'їх // а ми стар'їки шо ска'зат' / неї з'наїу* [7, с. 70].

Про розуміння давності традицій у господарюванні, ремеслах, родинних та календарних обрядах і звичаях свідчить вживання означень *давнї, колишнї, давнїшї* та ін. у коментуваннях, наприклад: *їа шче ход'їла їак доч'ку ту наїстарш'у од'ала на кол'он'їїу // то так їсаме чоло'в'їєк ж'їв / ход'їл'ї на ж'їто на їїур'їа ход'їл'ї // а теїпер то вже неїма / не їход'ат // ну їну / ка'чал'їс'а // такаїа їа'кас' дав'н'єїша мода билла / теїпер при'к'їнуло'с'а є'тойє* [16, с. 342].

Висновки. Отже, фразеологізми в текстах розповідях про колишнє та сучасне є мовними засобами комунікабельності, а також акцентують на важливості збереження традицій і моральних цінностей у всіх сферах життя людини, дотримання норм поведінки.

Репертуар номінацій на позначення понять про народні традиції, звичаї, норми поведінки, моралі та їхніх оцінних характеристик у діалектному мовленні є ширшим, ніж у літературній мові. Це підтверджують синонімічні та антонімічні ряди лексем і фразеологізмів з оцінкою та коментарями, що відображають часто різночасові нашарування, а їх ядро утворюють стилістично нейтральні номінативи (чи компоненти) *звичай, закон, порядок, мода* та ін.

Зазначимо, що в говірковому мовленні добре розвинена система градації вираження оцінки, яка репрезентована найчастіше в семантичному ряді сталих виразів «не можна». Досліджувані номени, пов'язані з найголовнішими сферами етнокультури (обрядовою та побутовою), транслюють важливу культурну інформацію, архетипи узагальненої свідомості етносу, уможливають висновки про джерела та багатопланові й багаторівневі характеристики матеріальної і духовної культури, а також етнічного світогляду (світовідчуття, світосприйняття).

Різноманітність номінацій та експресивність фразеологізмів уможливають подальші дослідження з опертям на джерела з інших ареалів України.

1. Ажнюк Б.М. *Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні*. Київ, 1989. 132 с.
2. Кононенко В.І. *Мова. Культура. Стиль*. Київ; Івано-Франківськ, 2002. 460 с.
3. Голянич М. *Мовний портрет села Тюдів*. Івано-Франківськ, 2018. Т. 1: А—М. 1000 с.
4. Гриценко П.Ю. Інформаційний простір діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, 2015. С. 100—118.
5. *Словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1970—1980. Т. I—XI.
6. *Говірки Чорнобильської зони. Тексти*. Київ, 1996. 358 с.
7. Делюсто М. *Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів*. Ізмаїл, 2016. 196 с.
8. Аркушин Г.Л. *Голоси з волинського Полісся. Тексти*. Луцьк, 2010. 542 с.
9. Аркушин Г.Л. *Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення*. Луцьк, 2022. 196 с.
10. Бабич Г.Д. «Сила Божа» в народній фразеології. *Урок української*. 2002. № 2. С. 28—29.
11. Миголінець О.Ф., Пискач О.Д. *Українські закарпатські говірки. Тексти*. Ужгород, 2004. 400 с.
12. Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. *Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів*. Чернівці, 2006. 383 с.

13. Лєснова В.В. *Говірки Східної Слобожанщини: збірник діалектних текстів*. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.
 14. Мартинова Г.І., Денисенко З.М., Щербина Т.В. *Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів*. Черкаси, 2008. 370 с.
 15. Глуховцева К.Д., Лєснова В.В., Ніколаєнко І.О. *Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти*. Луганськ, 2011. 424 с.
 16. Аркушин Г.Л. *Голоси з Підляшшя. Тексти*. Луцьк, 2007. 536 с.
- REFERENCES
- Azhniuk, V.M. (1989). *English phraseology in cultural and ethnic coverage*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kononenko, V.I. (2002). *Language. Culture. Style*. Kyiv; Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Holianych, M. (2018). *Linguistic portrait of the village of Tiudiv (Vol. 1)* [in Ukrainian].
- Hrytsenko, P.Iu. (2015). Information space of a dialect text. *Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of information studies* (Рр. 100—118). Kyiv [in Ukrainian].
- (1970—1980). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. I—XI). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- (1996). *Dialects of the Chernobyl zone. Texts*. Kyiv [in Ukrainian].
- Deliusto, M. (2016). *Ukrainian Danube dialect: a collection of dialect texts*. Izmail [in Ukrainian].
- Arkushyn, H.L. (2010). *Voices from Volyn Polissia. Texts*. Lutsk [in Ukrainian].
- Arkushyn, H.L. (2022). *Ukrainian dialects of Pidliashshia: modern oral speech*. Lutsk [in Ukrainian].
- Babych, H.D. (2002). «The power of God» in national phraseology. *Urok ukrainskoi*, 2, 28—29 [in Ukrainian].
- Myholynets, O.F., & Pyskach, O.D. (2004). *Ukrainian Transcarpathian dialects. Texts*. Uzhhorod [in Ukrainian].
- Rusnak, N., Huivaniuk, N., & Buzynska, V. (2006). *Bukovynian dialects: a textbook of dialect texts*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Liesnova, V.V. (2013). *Dialects of the Eastern Slobozhanshchyna: a collection of dialect texts*. Luhansk [in Ukrainian].
- Martynova, H.I., Denysenko, Z.M., & Shcherbyna, T.V. (2008). *Southern Kyiv region dialects: a collection of dialect texts*. Cherkasy [in Ukrainian].
- Hlukhovtseva, K.D., Liesnova, V.V., & Nikolaienko, I.O. (2011). *Ukrainian Eastern Slobozhanshchyna dialects: modern dialect texts*. Luhansk [in Ukrainian].
- Arkushyn, H.L. (2007). *Voiced from Pidliashshia. Teksty*. Lutsk [in Ukrainian].